

szemle

„Nevetlen, titkos gyökerek”

NEMES NAGY ÁGNES: ÖSSZEGYŰJTÖTT VERSEK

Újra és újra, joggal fölvetett kérdés, hogy mennyiben írják át az egyre bővülő gyűjteményes verseskötetek a Nemes Nagy Ágnesről irodalomtörténetileg kialakult képet: az ismeretelméleti-létfilozófiai érdekelttségű tárgyias hermetizmus költőjének hagyatékából előkerült versek azt mutatják, hogy az életmű nem tekinthető egyneműnek az említett szemléleti jegyeket tekintve. A Ferencz Győző által sajtó alá rendezett, a Jelenkor Kiadó által megjelentetett 2016-os gyűjtemény mintegy kilencven verssel gyarapítja a kötetben is publikált Nemes Nagy-szövegkorpuszt. Fontos azonban megjegyezni, hogy már a korábbi, először 1995-ben megjelent, Lengyel Balázs által szerkesztett gyűjteményes kötet is terjedelmes anyagot közölt a hagyatékából, a Nemes Nagy-imázs alakításának emlékezetes mérföldkövéként. A posztumusz gyűjteményes kötetek szerkesztői voltaképpen azonos kiindulóponttól mozdulnak el: a még Nemes Nagy Ágnes által összeállított reprezentatív kötettől, *A Föld emlékeitől*, amelyik 1986-ban jelent meg, és újrarendezte, illetve megrostálta a korábbi kötetekben megjelent verseket is, jónéhányat kihagyva közülük annak ellenére, hogy *Összegyűjtött versek* alcímmel jelent meg. Lengyel Balázs és Ferencz Győző egyaránt közlik *A Föld emlékeinek* teljes anyagát kiadványuk nyitányaként, a további, Nemes Nagy által a válogatásba fel nem vett verseket, a hagyatékából előkerült, publikálatlan szövegeket pedig a kötetek végére iktatják be. Ferencz Győző ebben radikálisabb és következetesebb egyébként: míg Lengyel Balázs jelleltenül „visszacsempészett” néhányat a Nemes Nagy által kihagyásra ítélt, de első kötetében még szereplő versekből a reprezentatívnak szánt szövegkorpuszba, Ferencz Győző visszatért a Nemes Nagy-féle kötetszerkezethez és az általa kialakított imázshoz, és *A Föld emlékeiben* nem szereplő verseket szigorúan a kiadvány második felében közli.

E recenzió megírására készülve azt a módszert választottam, hogy előbb a Lengyel Balázs-féle gyűjteményes kötetet olvastam végig, majd a Ferencz Győző-félét – különbségek, hangsúlyeltolódások után kutatva. Így gyakorlatilag három Nemes Nagy-imázsra figyelhettem: a szerző által konstruált, *A Föld emlékei*-féle képre, a Lengyel Balázs által tovább árnyalt képre, majd a friss gyűjtemény Ferencz Győző által körvonalazott képére. A vizsgálódás konklúziója, amelyet máris előrebocsátanék, az, hogy a legfontosabb változás az 1986-os és 1995-ös kötetek Nemes Nagy-imázsa között tapasztalható. Ugyanakkor számomra rokonszenves, újabb árnyalatokat megmutató döntés a gyermekversek beiktatása a friss gyűjteményes kötetbe: a legizgalmasabb különbséget az 1995-ös és 2016-os kötetek között ez eredményezi.

Mielőtt az imázskülönbségek részletesebb tárgyalásába fognék, lényegesnek tartom felvetni azt a kérdést, amely e különbségek háttérére, illetőleg további implikációira vonatkozik. Nemes Z. Mária a könyv kapcsán joggal fogalmazza meg,

hogy az egyes Nemes Nagy-imázsok felértékelése reflektálatlanul ugyan, de irodalompolitikai játszmák részévé is válhat: „...szeretünk antropomorfizálni, hiszen ezeket a mozzanatokot a szerzővel kötjük össze, mintha az életmű egyfajta önportréalkotás lenne, melynek hitelességét, egységességét, koherenciáját aztán szívesen számon is kérjük élet és költészet közös árterében dagonyázva. [...] [A] képmutatást »lepleznék le« a publikálatlan versek, melyek alanyibbak, ugyanakkor épp az objektív líraeszménynek való meg nem felelésük miatt »őszintébben« tudósítanak NNÁ szerepzavaráról. [...] Miért van az, hogy az »őszinteség« retorikája mentén homlokzatfaragásnak, vagyis valami »külsőnek«, a lírai energiaközponttól, tehát az Éntől idegennek kell tekintenünk azokat a költői struktúrákat, melyek nem eléggé »emberarcúak? [...] Az antiintellektualizmus, a reflektálatlan »élet-akaras« újra és újra megerősödő vágymechanizmusai a kortárs költészeti szcena szempontjából azért is hordozhatnak ideológiai veszélyeket, mert remekül alájátszanak az – immár államilag is támogatott – irodalmi populizmus térnyerésének.” (Nemes Z. Márió: *„Mert a költő nem ott kezdődik, ahol érez”*. Nemes Nagy Ágnes és a képmutatás, Magyar Narancs 2017/5.) Ebben az összefüggésben érdemes rögzíteni tehát azt is, hogy mennyiben reflektált magában a Nemes Nagy Ágnes-szövegekörpuszban az a kettősség, amelyik az „objektív” vs. „szubjektív” Nemes Nagy-versbeszéd leírását befolyásolja. Nemes Z. Márió kérdésfelvetését abban az esetben tartanám egyértelműen jogosnak és revelatívának, amennyiben a jelzett megkülönböztetések, el-lentétek és értéktételezések teljességgel a Nemes Nagy-versvilágon kívülről bevitt elemek volnának. Az alábbiakban viszont arra próbálok meg érveket találni, hogy az említett feszültségek nem csupán Nemes Nagy versértelmezői és versírói gyakorlatok között képződnek meg, hanem hasonló státusúként felfogható irodalmi szövegek dialógusában is: a személyesség visszamenőleg kimozdíthatja a verskorpusz személytelenség-olvasatát és fordítva.

Abban a megközelítésben, amelyben Nemes Nagy költészetének objektív tárgyiasága a meghatározó, további árnyalatok figyelhetőek meg természetesen. A kortársak számára az objektivitás etikai, letisztogató mozzanata válhatott fontossá, az objektív/szubjektív elemek feszültségét kiélezve. Cs. Gyimesi Éva írja a hetvenes években: „Úgy vall tehát, hogy nem tárja föl lényét: tárgyakba, kövekbe, fákbába, egy maga teremtette anyagszerű világba zárkózik, és így munkál – kívülről-belülről – önmagán. Költészetének hőse az értelem, mellyel a lét formáit kívánja megmintázni.” (Cs. Gyimesi Éva: *Forró gyémánt. Nemes Nagy Ágnes stílusáról.* /, Korunk, 1977/4, 271.) Később egyre fontosabbá válik az értelmezők számára a Nemes Nagy-féle tárgyiaság paradoxona, amelynek interpretációja már nem annyira a szubjektív/objektív síkon, inkább a katarétkus jelhasználatban látja megragadhatónak a Nemes Nagy-versek sajátosságát: „Tárgyiaságának lényege, hogy a vers a tárgyon túlit, a belső transzcendenciát igyekszik felmutatni az esetleges tárgyban, élményben, így a megformálás nem egyéb, mint költői átváltoztatás, a tárgy maga pedig alakzattá válik a versben. Időbeliségét tekintve az alakzat egyszerű kötődik a megmutatkozás, az átváltozás jelenéhez, és a keletkezés folyamatos jövő idejéhez. [...] A metaforizálódó tárgyak nevei egyszerre állnak önmaguk és egy olyan meg-nem-nevezett dolog vagy tapasztalat helyén, amelyre nincs szó a betű szerinti használatban.” (Schein Gábor: *Nemes Nagy Ágnes = Magyar iroda-*

lom, főszerk. Gintli Tibor, Akadémiai, 2010, 902.) Azok a versek tehát, amelyek a hagyatékból vagy a Nemes Nagy által autorizált szövegkorpuszon „túlról” érkeznek, ezt a képet írják, írhatják felül.

Van a kötetben megjelent (tehát nem a hagyatékból felszínre hozott) Nemes Nagy-verseknek egy olyan vonulata, amelyik mintegy megelőlegezi azt a fordulatot, amelyik a Lengyel Balázs-féle gyűjteményes kötetben jelent majd először igazi meglepetést. Egy olyasfajta mélység-képzetet hordoz számos korai Nemes Nagy-vers, amelyik a későbbiekben sem tűnik el teljesen, és amelyik a létezés kétféle szintjéről beszél. Néhány példa: „Irgalom hogy szállhatna le / arra, aminek nincs neve? / Ott lent a hűvös gyermek-estben, / ott, hol lapultam kérdezetlen, / ott lo-csogott már, csermely-ágon, / nővő barlangi némaságom.” (*Harangszó*, 31–32.); „mély barlangokban bujdokló szavak / vízben, virágban visszhangozzanak, / s a tengerből már felmerüljenek” (*Utazás*, 34.); „Hogy mondjam el? Elmém mégsem feledhet, / és a nevetlen, titkos gyökereknek / raja erősebb, mélyebb földbe ás.” (*Eszmélet*, 44.) Szembeötlő közös mozzanat a három idézetben (továbbiakat is lehet találni), hogy az elrejtettség és titok a mélység, a „lent” képzetével kapcsolódik össze. Számos más esetben „történeti” bujkálások, rejtőzködések mozzanatait is belehallhatjuk a hasonló versekbe – akár a második világháború alatti, akár az azt követő időszakokra vetítjük rá a versmondásokat.

Egy következő mozzanatban, a *Napforduló* című ciklusba (1957–1969) sorolt versektől kezdődően a mögöttség mélységből gyakran magasságba vált át: egyszerre relativizálódik és válik transzcendenssé. A közös, korábbi versekből megtartott elv az, hogy a tárgyaknak, képeknek, személyeknek van egy „valódiabb” létezése is a versek szerint: „S a bádógok rajtam, a bádógok. / Horpadt szelencék, / amint a fényt dadogva visszaverték, / egy repülőgép roncsa fénylik így, / de bent még mozdul, ami él / [...] Só és homok és fent a kötőmb, / mint egy barlang az égbe vájva” (*Szobrok*, 95–96.) Ez az a korszaka a Nemes Nagy-költészetnek, amelyikben az angyalok paradox létezése interpretáció tárgya lesz, fentnek és lentnek rendkívüli sűrítettségű összekapcsolásai létrejönnek, ennek alapján pedig egyfajta belső transzcendenciáról beszélhetnek az értelmezések.

Egy harmadik mozzanatban a mögöttség struktúraszerűsége válik dominánsá az életműben: továbbra is van valami a felszínen túl, de ezúttal már a megcsináltság, olykor a gépiség válik a mögöttség modelljévé: „a fák tervrajzai”-ról esik szó például (*Falevél-szárak*, 238), de ugyanígy a gépiség vetül rá arra is, ami egy simán metafizikus közelítésben egyszerűen „égi” lehetne: „Nézd, micsoda sürgölődés most a levegőben, a hibajavítás fémes villogása, átlátszó, óriás munkálatok. Ott, ott az ég, mint egy kikötő felett, ahol párába oldott árboc-panoráma, kémények és raktárak vasa zúg.” (*Villamos-végállomás*, 151.)

A mögöttség-struktúra következetes jelenlétének felmutatására azért volt szükség, mert a hagyatékból közölt versek egy részének retorikai stratégiája épp a leleplezés-önleplezés alakzatától indul. A *Kísértés* például a vágyak elfojtását rója föl a saját, 1955-re már bejáratott versbeszédnek: „mit akarok? A vágy dadog. / Micsoda költő vagyok én? / Áttételek, görbe utak / ismerik csak a talpamat, / csak zsúfolt labirintusok –” (*Kísértés*, 350.). Másutt az objektív költészet terminusára, jellegére vonatkozó reflexiót is belehallhatjuk a pársoros versbe: „Rettentő ez az ob-

jektivitás. / Ez a kötél-rend, ez a láthatatlan / célzás-csomó, bujkálás a szavakban, / ez a temérdek hallgatási érdem, / megfojt a szemérem.” (*Rettentő...*, 369.) Voltaképpen az a szembeállítás, amelyik a hagyatékból előkerült, gyakran az „objektív” versekkel egyidejű szövegeket az ismertebbé vált Nemes Nagy-szövegek kontextusában tárgyalja, ezekből a versek közötti dialógusokból eredeztethető. Nemes Nagy maga írja meg saját „fegyelmezett” verseinek jungi értelemben vett árnyéka-it, ellenpólusait is. És ha jungi módon közelítünk a személyiség képletéhez, akkor ebben a kétarcúságban nincs is semmi meglepő. Egymást kiegyensúlyozó és egymást feltételező erők működését figyelhetjük a nyilvánossá vált és az „elfojtott” versimázsok között. Nemes Nagy Ágnes pontosan érezte, melyek azok a jegyek, amelyek révén költészete radikálisan más szemléletet képvisel, mint a korszak nyilvánosságában jelen lévő többi magyar szerzőké, és ezeket a „karakterjegyeket” erősítette publikált verseiben. Kétségtelen, hogy hagyatékból előkerült versei más irányú szubverziót is hordoznak – akár egy radikálisabb személyesség kódja is fel-sejlik az ilyen jellegű szövegekben: „Az impotencia / a félelem fia, / nem használ ellene / se kényszer, se ima. // Miért sújtasz így, Atyám? / Aszályt borítva rám, / egy csepp vigasszal édesítsd / szikkadt, keserű szám.” (*Sorok*, 361.) Mégsem gondolom, hogy ez azt jelentené, elhibázottnak, szélsőségesen önkorlátozónak kellene bélyegeznünk Nemes Nagy Ágnes imázsformálását *A Föld emlékei* című kötetben. Teljesen jogos igénynek tekinthetjük ugyanis a pontos, kidolgozott kötetstruktúrák megformálását, és a *Sorok* jellegű versek alighanem kifelé mutattak volna a kötet kialakított szerkezetéből.

Ferencz Győző 2016-os kiadványhoz illesztett jegyzetei pontosan követhetővé teszik az egyes versek kiadástörténetét – innen azonosítható egyébként az is, hogy melyek az első ízben kötetbe került versek. Választott olvasói stratégiám kiemelt figyelmet szánt ugyan a most először kötetbe került költeményeknek, de a korpusz bővítése önmagában nem jelentette számomra a versek jellegének sokszínűbbé válását. Izgalmas volt ugyanakkor első ízben együtt olvasni Nemes Nagy Ágnes gyermekverseit a felnőttversekkel. Azon túlmenően, hogy *A gondolj-rám-virág*, a *Tavaszi felbők* vagy az *Ugróiskola* a Nemes Nagy-életmű legismertebb darabjai közé tartoznak, a gyermekversek együttozása a többi szöveggel ráerősíthet a Weöres Sándor-költészettel való, a Pilinszky- vagy Rilke-párhuzamhoz képest ritkábban hangsúlyozott rokon vonások kiemelésére. Különösen a korai Nemes Nagy-versek alakítanak ki a Weöres verseiéhez hasonló markáns zenei struktúrákat, de szemléleti rokonságokat is találhatunk a személytelen költészetet sajátosan felfogó Weöres (lásd például *A teljesség felé* vonatkozó passzusait) és a radikálisan elszemélytelenített versek Nemes Nagy Ágnese között is.

A Ferencz Győző-féle *Ősszegyűjtött versek* nagy lehetősége tehát nem abban áll, hogy egy eddiginél „autentikusabb”, „életesebb”, „személyesebb” Nemes Nagy Ágnest találjunk benne, hanem inkább abban, hogy az eddiginél következetesebb módon követhetjük végig a szerző által önmagáról kialakítani kívánt és az életmű által kirajzolt imázs közötti különbségeket, illetve egyben láthatjuk a gyermekeknek, valamint felnőtteknek írt szövegeket. Egyszerre komoly, játékos és szenvedélyes ez az életmű, s e jelzők nem zárják ki egymást. (*Jelenkor*)